

УДК 94(477.83/.86) “1914–1918”

*Микола ВІТЕНКО***ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МІСТ ГАЛИЧИНИ
ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Розглянуто щоденне життя та побут жителів міст Галичини у роки Першої світової війни. Особливу увагу приділено питанням забезпечення функціонування комунального господарства, правопорядку, охорони здоров'я городян, особливостям забезпечення жителів міста продовольством, одягом, взуттям, паливом, іншими предметами першої необхідності, простежено політику воюючих армій, військових адміністрацій щодо мирного міського населення.

Ключові слова: повсякденне життя, Галичина, Перша світова війна, міста Галичини, побут городян.

Українська історична наука зараз шукає нові шляхи і методи для висвітлення соціально-економічної історії своєї країни і народу. Саме тому в останнє десятиліття доволі активно розвивається т. зв. “історія повсякденності”, яка розглядає минуле крізь призму життя пересічних громадян, їхнього щоденного побуту, справ, проблем та потреб. Вивчення локально виокремленого у просторі і часі буденного життя простих людей, розуміння їхніх відчуттів, прагнень, сумнівів, спогадів про минуле і передбачень майбутнього дозволяє залучити нові історичні джерела, по-новому звернути увагу на вже відомі матеріали – насамперед спогади, мемуари, особисте листування. Загалом повсякденна історія дозволяє зовсім по-іншому трактувати історичне минуле, суттєво змінює уявлення сучасників про цінності та пріоритети попередніх поколінь. Водночас вона, завдяки переходу від макро- до мікрорівня вивчення минулого, доволі ефективно викриває численні історичні міфи, набуває прагматичного і прогностичного характеру, дозволяє виробити інструкції поведінки індивідів у критичних ситуаціях (війна, стихійне лихо, епідемія тощо) з чітко визначеною цінністю – збереження життя і здоров'я людини, індивіда.

В умовах сучасної складної політичної та військової ситуації на сході України, яку часто називають ймовірним вибитком Третьої світової війни, актуальним є вивчення повсякденного життя жителів міст Галичини в умовах Першої світової війни. Цей досвід в багатьох моментах може бути рекомендацією, що і як робити, чого уникати в умовах глобального військового протистояння.

Мета статті – розкрити головні особливості повсякденного життя населення міст Галичини в роки Першої світової війни.

Хронологічні рамки розвідки охоплюють 28 липня 1914 р. – 1 листопада 1918 р. – це дата вступу Австро-Угорщини у Першу світову війну та час, коли

в Галичині відбулося захоплення влади українськими збройними підрозділами і було проголошено утворення Західно-Української Народної Республіки відповідно.

Завдання дослідження такі: 1) з'ясувати основні проблеми, з якими зіштовхнулися мешканці міст Галичини під час Першої світової війни; 2) показати шляхи вирішення жителями галицьких міст головних питань життєзабезпечення.

Проблема повсякдення міст в умовах Першої світової війни досі не була предметом окремого вивчення в українській історіографії. Лише нещодавно почали з'являтися перші наукові розвідки такого характеру, як, наприклад, публікація С. Адамовича “Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1918 рр.)”¹ та кандидатська дисертація І. Кучери “Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.”². Повсякдення населення України у роки війни частково висвітлюється і в новому ґрунтовному виданні “Велика війна 1914–1918 рр. і Україна”³. Зокрема, в одному із розділів цієї книги В. Любченко дослідив питання політики російської окупаційної адміністрації на території Галичини; в інших розділах В. Расевич та А. Заярнюк висвітлили становище греко-католицького духовенства, А. Стародуб простежив еволюцію суспільних настроїв православних в Галичині і Буковині впродовж війни; О. Вільшанська проаналізувала повсякденне життя українців у 1914–1918 рр., але головну увагу акцентувала на українцях Наддніпрянщини. Дещо окремо і в цьому виданні, і загалом в українській історіографії виступає проблема біженців та військовополонених. Її вивчають О. Середюк, Т. Лазанська та ін.⁴. Концептуальні питання впливу Першої світової війни на розвиток українського суспільства досліджує О. Реєнт, як в уже згаданому колективному виданні, так і в низці своїх статей⁵. Повсякдення міст Галичини було розглянуто найчастіше у контексті розвитку українського національно-визвольного руху. Принаймні такі акценти роблять В. Верига⁶, В. Литвин⁷ та ін.

Значна кількість публікацій щодо проблем Першої світової війни, у яких згадується Галичина, зміна становища її міського та сільського населення, політика військових адміністрацій, наявна у сучасній російській історіографії. Серед

¹ Адамович С. Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1918 рр.) / С. Адамович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2013. – 80 с.

² Кучера І. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец.: 07.00.02 “Всесвітня історія” / І. Кучера. – Чернівці, 2005. – 20 с.

³ Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: у 2-х кн. / [упоряд. О. Реєнт; ред. кол.: В. Смолій (голова), Г. Борjak, В. Великочий, В. Верстюк, О. Гуржій та ін.]. – Київ: ТОВ “Видавництво «КЛІО»”, 2014. – Кн. 1: Історичні нариси. – 784 с.

⁴ Сердюк О. Біженство в Україні під час Першої світової війни / О. Сердюк // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.: зб. наук. пр. – Київ, 2002. – Вип. 4. – С. 111–132.

⁵ Реєнт О. Перша світова війна й Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми / О. Реєнт // Там само. – С. 5–12.

⁶ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: у 2-х т. / В. Верига. – Львів, 1998. – Т. 1. – 523 с.; Т. 2. – 502 с.

⁷ Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914–1920) / В. Литвин. – Київ, 2003. – 486 с.

найбільш помітних досліджень варто виокремити роботи О. Бахтуріної⁸, М. Оськіна⁹, В. Шацилло¹⁰, видання “Великая забытая война”¹¹ та ін.

Серед джерел, у яких висвітлено питання повсякдення галицьких міст у 1914–1918 рр., важливе місце займають спогади Д. Дорошенка, К. Левицького, А. Чайковського та ін.¹²; мемуарна збірка “Альманах Станиславівської землі”¹³, архівні документи та матеріали. Важливими джерелами також є спогади російських офіцерів, які воювали на території Галичини – О. Брусилова¹⁴, К. Маннергейма¹⁵, Є. Тумиловича¹⁶ та ін.

Повсякдення галицьких міст визначало багато чинників. Одні з них склалися впродовж століть, інші ж були стихійними чи виникли у результаті цілеспрямованої політики військових адміністрацій воюючих сторін. Міста Галичини у складі Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни були багатоконфесійними і поліетнічними. Переважали три національні громади – поляки, євреї та українці. Дещо меншими були громади австрійських німців, вірменів та ін. Вони по-різному готувалися до початку війни, покладали на неї різні, часом протилежні сподівання. Найбільший страх війна викликала у єврейського населення, що побоювалося поширення як практики погромів із Російської імперії на нові терени, так і державних військових реквізицій.

Лише поодинокі представники польської та української інтелігенції відкрито застерігали від початку війни. У більшості польського та українського населення галицьких міст вона викликала асоціації із швидшим завершенням багатолітнього застою, ймовірністю зміни кордонів імперій, виникненням сприятливої нагоди для здобуття власної державності, особистими успіхами і появою нових можливостей. Такий оптимізм був зумовлений тривалою відсутністю на території краю військових дій. Лише одиниці із галичан знали з особистого досвіду, що таке війна, військові дії, чого від них очікувати і чого остерігатися.

⁸ Бахтуріна А. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.) / А. Бахтуріна. – Москва: РОССПЭН, 2004. – 394 с.; *Ее же*. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Бахтуріна. – Москва: АИРО-XX, 2000. – 264 с.

⁹ Оськин М. Брусиловский прорыв / М. Оськин. – Москва: Яуза; Эксмо, 2010. – 416 с.; *Его же*. Галицийская битва. Август 1914 / М. Оськин. – Москва: Цейхауз, 2006. – 50 с.; *Его же*. Штурм Карпат. Зима 1915 года / М. Оськин. – Москва: Цейхауз, 2007. – 50 с.

¹⁰ Шацилло В. Первая мировая война 1914–1918. Факты. Документы / В. Шацилло. – Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 480 с.

¹¹ Великая забытая война / [отв. ред. Г. Пернавский]. – Москва: Яуза; Эксмо, 2009. – 592 с.

¹² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920) / Д. Дорошенко. – Мюнхен, 1969. – 544 с.; Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К. Левицький. – Львів, 1928. – Ч. 2; Ч. 3. – Львів, 1930. – 714 с.; Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: у 3-х т. / А. Чайковський; [гол. упоряд., ред. Б. Якимович]. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 207–229.

¹³ Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – 960 с.

¹⁴ Брусилов А. Мои воспоминания / А. Брусилов. – Москва: Вече, 2013. – 308 с.

¹⁵ Маннергейм К. Мемуары / Карл Густав Маннергейм; перевод. с фин. Б. Злобина. – Москва: АСТ, Астрель, 2011. – 612 с.

¹⁶ Тумилович Е. “Смелым Бог владеет”: наступление Юго-Западного фронта 1916 г. глазами нижнего чина Е. В. Тумиловича // Пахалюк К. Первая мировая: взгляд из окопа / К. Пахалюк. – Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014. – С. 29–136.

Так, мобілізаційні заходи в Австро-Угорщині розпочалися 19 липня 1914 р. Низка міст Галичини, згідно з планами австро-угорського військового командування, розглядалася як мобілізаційні та евакуаційні пункти. Як правило, це були повітові центри: Бучач, Калуш, Коломия, Стрий, Станиславів, Тернопіль, Чортків та ін.¹⁷ У той час більшість польського та українського населення міст позитивно сприймало створення національних добровольчих батальйонів, охоче надавали їм матеріальну, грошову допомогу, поповнювали ряди добровольців. Центрами їхнього формування 27 серпня – 8 вересня 1914 р. стали міста Стрий (легіон Українських січових стрільців), Львів (польський Східний легіон), Краків (польський Західний легіон)¹⁸. Однак через стрімкий наступ російських військ ці військові формування було відведено в тил, а польські згодом ще й переформовано.

Перші військові невдачі Австро-Угорщини, величезні матеріальні та людські втрати, зростання податків, посилення інфляції, безробіття, нестача продовольства, одягу, взуття, предметів першої необхідності болісно відобразилися на настроях і сподіваннях галицьких городян. Жорстокість війни породжувала масову паніку, шпигунство¹⁹, пошук винних у повсякденних труднощах. Загалом, це суттєво погіршувало й без того складні міжнаціональні відносини. Ситуація впродовж 1914–1918 рр. постійно загострювалася, доповнювалася масовими переміщеннями населення, зростанням рівня злочинності, репресіями, стрімким занепадом економіки краю, збіднінням городян, поширенням серед них епідемій, соціальних та економічних проблем²⁰.

Уже у вересні–жовтні 1914 р. розпочалися реквізиції транспорту, коней, фуражу для потреб австро-угорських військ. Водночас внаслідок бойових дій перекривалися торгові шляхи, ускладнювалося постачання міст продовольством, товарами першої необхідності. Дороги і транспортні комунікації заповнювалися військовими обозами і утруднювали пересування цивільного населення.

Досить швидко перелік предметів, що підлягали реквізиції, поповнили одяг (білизна, шарпетки, сорочки, теплі речі), взуття, “різного роду метали”, металевий посуд²¹. Для полегшення примусових вилучень військові адміністрації проводили загальний опис майна населення. Все, що городяни намагалися приховати від опису – підлягало конфіскації²².

Офіційні реквізиції доповнювалися масовими фактами мародерств та прямими втратами від бойових дій. В околицях Станиславова у 1916–1917 рр. через бої оброблялося лише 30–40 % орних земель²³.

Спостерігалася деградація моралі і загальнолюдських цінностей. Життя людини, її здоров'я, честь і гідність виявилися розтоптані насильством і терором. Найгірша ситуація була у тих містах і містечках, що перетворилися на арену

¹⁷ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. Р-909. – Оп. 1. – Спр. 1186. – Арк. 4.

¹⁸ Українські січові стрільці, 1914–1920 / [за ред. Б. Гнаткевича]. – Львів: Слово, 1991. – С. 18.

¹⁹ ДАІФО. – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 12, 14–15.

²⁰ Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / [ред.-упоряд. М. Климишин]. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1985. – Т. 1. – С. 83.

²¹ ДАІФО. – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 32, 42–43.

²² Там само. – Спр. 4. – Арк. 1, 8.

²³ *Адамович С.* Станиславів у часи лихоліть... – С. 67.

боїв вже у вересні 1914 р. – Буську, Перемишлянах, Мостиськах. Згодом значні руйнування житлових, господарських будівель, міських комунікацій відбувалися у Станиславові, Яворові та інших містах. Загалом, пошкодження зазнали 1 500 фабричних будівель, 2/3 лісозаготівельних заводів, 1 337 із 1 500 функціонуючих до війни в Галичині млинів²⁴. Помітними були і втрати серед мирного населення. Однак зауважимо, що воюючі сторони намагалися проводити евакуацію цивільних, мінімізувати їхні жертви. Водночас сучасники підкреслювали жорстокість окремих військових підрозділів щодо цивільного населення. Так, 4 корпус 2-ї австро-угорської армії, сформований виключно з угорців, відзначився вбивствами жінок, дітей, осіб старшого віку, прилюдними стратами без проведення судових розглядів за звинуваченням у русофільстві. З російських військ найбільший острах галичан викликала т. зв. “дика дивізія” – Кавказька туземна кінна дивізія, що на 90 % складалася із добровольців-мусульман уродженців Північного Кавказу – кабардинців, балкарців, дагестанців, черкесів, абхазів, карачаївців, інгушів, чеченців та азербайджанців. Остання особливо відзначилася у боях за Самбір, Дрогобич, Болехів, Станиславів, Калуш та Тлумач²⁵.

За спостереженнями Д. Дорошенка, під час другого наступу росіян на Галичину влітку 1916 р. генерал-губернатор Ф. Трепов проводив вже зовсім іншу політику, ніж Г. Бобринський: “тепер на першому пляні стояла не політика, не повертання українців – у росіян та уніатів – у православних, але інтереси армії; ставилося найпершим завданням піддержувати спокій і лад в окупованих провінціях (новостворені Тернопільській та Чернівецькій губерніях)...”. Тому російська адміністрація вживала всіх заходів, щоб не протиставляти себе місцевому населенню²⁶.

Військові адміністрації боролися і з проявами мародерства, гвалтівниками, бандами дезертирів тощо. Однак численність армій, їхня строкатість, надмірна активність були суттєвим каталізатором загального зубожіння міського населення.

Вже у 1915 р. соціальна напруга в містах краю загострилася. Майже у всіх галицьких містах відчувався дефіцит продовольства: чим більший населений пункт, тим більші проблеми із постачанням їжі. Критичною стала ситуація у містах, що перебували безпосередньо у зоні бойових дій. Як російська, так і австрійська адміністрації були змушені розпочати безкоштовну роздачу їжі для найменш захищених верств населення. Вона проводилася і у вуличних харчових осередках, і як практика продовольчих карток. Багато продовольчих товарів магазини продавали за фіксованими цінами з обмеженням товару для продажу в одні руки. Завдяки такій торгівлі процвітав чорний ринок. Загалом, упродовж 1914–1918 рр. ціни в крамницях на хліб, м’ясо, масло цукор зросли у 5–7 разів, а на чорному ринку навіть у 10 разів²⁷.

Як російська, так й австрійська військові адміністрації усунули від діяльності місцеві органи самоврядування. Однак на колишніх чиновників місцевої адміністрації покладалися обов’язки зі створення добровільних організацій, сирітських

²⁴ Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: у 2-х кн. / [упоряд. О. Реєнт]. – Київ: ТОВ “Видавництво «КЛІО»”, 2014. – Кн. 1: Історичні нариси. – С. 643–645.

²⁵ Маннергейм К. Мемуари. – С. 56, 58–59; Опрышко О. Кавказкая конная дивизия. 1914–1917: Возвращение из забвения / О. Опрышко. – Нальчик: Эль-Фа, 2007. – С. 93, 95, 100, 110 та ін.

²⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920) / Д. Дорошенко. – Мюнхен, 1969. – С. 67.

²⁷ Чайковський А. Спогади. Листи... – Т. 1. – С. 203.

притулків, системи розподілу їжі тощо. Іноді вони добровільно активізувалися, але найчастіше їх використовували воюючі сторони для нормалізації міського життя²⁸.

У більшості випадків благодійна діяльність у містах Галичини зосереджувалася при релігійних структурах – церквах, монастирях, синагогах і, відповідно, спрямовувалася на порятунок осіб певної релігійної спільноти. Так, для єврейських дітей-сиріт створювалися притулки під опікою барона Гірша, для німецьких знедолених активно залучено протестантську церкву, для українських – греко-католицькі монастирі тощо.

Досить швидко вулиці галицьких міст доповнювалися новими атрибутами війни – руїнами будівель, тимчасовими укріпленнями, барикадами, нечистотами, сміттям. Вікна багатьох будинків були без скла, особливо у прифронтовій зоні. Нового житла практично ніде не будували, подекуди переобладнували, ремонтували старе, пристосовували під житло господарські споруди. Війна породжувала й новації в розпорядку життя міст. Наприклад, австрійська адміністрація вперше в ніч проти 1 травня 1916 р. запровадила літній час, а російська адміністрація ухвалила перехід одразу всіх розкладів на петроградський час, що на дві години різнився від місцевого часу²⁹.

Ситуація серед різних соціальних прошарків міського населення могла суттєво різнитися. Австрійські урядовці, чиновники різних рівнів змушені були евакуюватися з Галичини. Вони, маючи державну підтримку, втікали на Закарпаття або ж у центральні провінції Австро-Угорщини. Лише одиниці залишалися на місцях і згодом були заарештовані росіянами³⁰.

Чи не найгірше почувалися представники міської інтелігенції гуманітарного напрямку – учителі, адвокати, музиканти, художники, артисти. Попит на їхні послуги суттєво знизився. До того ж, згідно з одним із перших розпоряджень Галицько-Буковинського генерал-губернатора Г. Бобринського, 8 жовтня 1914 р. всі школи на підконтрольних російській адміністрації територіях припиняли свою діяльність³¹. Їхнє майно, приміщення передавалися в користування російським військовим і перетворювалися на штаби, госпіталі, лазарети, склади тощо. Вчителі, які працювали раніше в цих закладах, стали безробітними. Окремі з них були заарештовані за звинуваченнями в австрофільстві, виселені до Сибіру, або ж затримувалися як заручники. Систему освіти спробували відновити австрійські власті лише у вересні–жовтні 1915 р., коли Галичина знову опинилася під їхнім контролем. Однак вже у липні 1916 р. Ф. Трепов, який очолив “Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, захоплених по праву війни”, знову розпустив школи. Водночас російська влада тепер ішла на окремі поступки і дозволяла діяльність невеликих приватних шкіл³². І лише восени 1917 р. розпочалося відновлення довірливої австрійської системи освіти. Схожа ситуація була й в інших сферах міського життя – театрах, читальнях Просвіти тощо.

²⁸ Станиславів у часи Західно-Української Народної Республіки. Документальні свідчення, спогади, оголошення, накази революційної доби / [упоряд. І. Монолатій]. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – С. 13.

²⁹ ДАІФО. – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 7, 43.

³⁰ Чайковський А. Спогади. Листи... – Т. 1. – С. 211.

³¹ Адамович С. Станиславів у часи лихоліть... – С. 17.

³² Бахтуріна А. Политика Российской Империи... – С. 199–200.

Проблемним виявилось становище міських торгівців. З одного боку, ціни на їхні товари стрімко зростали, а з другого – вони втратили постачальників і поступово втрачали покупців, а їхня діяльність ставала жорстко регламентованою. Російська і австрійська влади встановлювали часові обмеження для торгівлі, обсяги продажу, ціни на товари. Зокрема, було регламентовано, що молочні товари можна продавати від 14.00 до 15.00 та від 18.00 до 19.00, цукру дозволялося продавати не більше 2,5 кг в одні руки, хліб заборонено продавати за відсутності хлібних карточок. У 1916 р. дозволялося продавати лише 300 г хліба для кваліфікованих працівників і не більше 200 г для т. зв. “іждевенців”. Водночас у муку було наказано додавати не менше 20 % крохмалю та інших інгредієнтів³³.

Чи не найбільш вигідними виявилися умови життя технічних фахівців – працівників залізниць, водогонів, електромереж, ковалів та ін. Проте ця соціальна група була нечисленною, до того ж загальне погіршення життя городян торкнулося і їх. Зауважимо, що технічні фахівці перебували під наглядом спецслужб і в низці випадків ставали об'єктами репресій (штрафів, арештів, розстрілів) за допомогу військам противника.

У роки Першої світової війни особливо загострилося національне питання в містах Галичини. Російська адміністрація намагалася опертися на українське населення, протиставляючи його німцям, полякам та євреям. Офіційна російська доктрина не вбачала великої різниці між греко-католиками і православними. До того ж, основу москвофільства в краї становили саме греко-католицькі священики. Однак не до всіх українців ставилися лояльно. Позитивно – лише до т. зв. “русинів” – активних діячів москвофільського руху та інертних неосвічених низів. Натомість представники свідомого українського соціуму сприймалися навіть більш вороже, ніж представники австрійської адміністрації. Усіх помітних українських політиків, церковних діячів, керівників економічних, просвітницьких організацій піддано репресіям. Лише з літа 1917 р. російська адміністрація почала прихильніше ставитися навіть до представників українського національного табору. Становище москвофілів теж було непростим. А вже край кілька разів переходив із рук в руки. Після повернення австрійської влади ті з місцевих українців, що долучилися до російської адміністрації, змушені були поповнювати лави біженців і переселялися переважно на Наддніпрянщину. Частина москвофілів опинилася в австрійських таборах для військовополонених: Гмінді, Гнасі, Талергофі, Терезені та ін.³⁴

У схожій ситуації опинилися і польські городяни Галичини. З тією лише різницею, що серед них благонадійних для російської адміністрації виявилось менше, а ворогів більше. Однак відновлення австрійської влади відбувалося із широким залученням насамперед поляків, які користувалися нагодою, щоб ослабити український національний рух і часто звинувачували українців у зраді інтересів Австро-Угорщини.

Єврейське міське населення також не сприймалося однозначно. Хоч відверто антисемітської політики не проводила жодна із воюючих сторін, проте заможні єврейські родини ставали головними об'єктами погромів. Очевидно, що вирішальним

³³ ДАІФО. – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 5–6.

³⁴ Ваврик В. Терезин и Талергоф – Львов, 1928. – С. 8–11; Чайковський А. Спогади. Листи... – Т. 1. – С. 214.

маркером була не релігійна, а соціальна ознака. Принаймні бідні єврейські вулиці не привертали до себе надмірної уваги мародерів і погромників. Що, зрештою, не заперечує окремих випадків антисемітизму.

Серед спільних рис, характерних для міст Галичини в два останні роки Першої світової війни, виділялися відчай, апатія більшості населення, поширення епідемічних хвороб – черевного тифу, дизентерії, холери; жебрацтво; масова дитяча безпритульність; зростання злочинності. Почастішали випадки дезертирства, ухилання від служби в армії. Масового характеру набувало т. зв. “братання” – коли замість сприймати представників російської армії як ворога, галичани почали шукати серед них представників єдиної нації чи віри. Так, польська громада Станиславова вітала польських уланів під командуванням П. Врангеля³⁵. На Великдень, 10 квітня 1916 р. по всій Галичині прокотилася хвиля братання між українцями, які воювали по різних сторонах фронту³⁶.

Численні зміни влади спричинили брак кваліфікованих кадрів в управлінні містами. Місцева еліта на тривалий час виявилася усунута із суспільно-політичного життя краю. Все ж повсякденне життя не завмирало. Відбувалися спорадичні спроби, як з ініціативи городян, так і з наказів військових адміністрацій, розчищення вулиць міст від руїн, нечистот, ремонтувалися міські комунікації – дороги, мости, водопроводи, але поступ був незначний через брак матеріалів, фахівців.

Суттєвих змін зазнав повсякденний одяг городян – він став грубішим, одноналітним, сірим. Серед чоловіків побільшало тих, хто одягався у військову уніформу чи її елементи. Жінки намагалися одягатися так, щоб не привертати надмірної уваги. Значна частина городян носили просто лахміття. Впродовж 1914–1918 рр. зі вжитку городян зникло буденне взуття, що зі звичного елемента гардеробу перетворилося на ознаку розкоші.

Повсякденним явищем став тотальний дефіцит, величезні черги у магазинах, місцях роздачі їжі для знедолених. Процвітав чорний ринок. Найбільшим попитом, крім їжі, одягу та взуття, користувалися сіль, дрова, вугілля, гас, свічки.

Населення міст прагнуло вижити і тому частими були випадки, коли городяни розходилися по приміських селах, вимінюючи одяг, предмети побуту на їжу. Такі подорожі постійно обмежували військові коменданти, які, зауважимо, були ще й небезпечними, адже маргінальні частини міського середовища, користуючись сприятливими моментами, об’єднувалися у злочинні групи і нападали на фільварки, здійснювали набіги на сільське населення. Городяни вдавалися також і до інших способів розширити свій щоденний раціон – збирали ягоди, гриби, інші їстівні рослини, влаштовували полювання на дрібних тварин.

Нестача продовольства спонукала багатьох жителів міст харчуватися неякісною їжею, тому доволі поширеним явищем стали отруєння, навіть із смертельними наслідками.

Населення міст Галичини, втікаючи від злигоднів життя, зверталось до театрів, діяльність яких підтримували російська і австрійська адміністрації. Серед театрального репертуару були переважно твори розважального чи пропагандистського характеру. Натомість газети перетворювалися на засіб інформування населення про

³⁵ ДАІФО. – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 5.

³⁶ *Тумлович Е.* “Смелым Бог владеет...” – С. 61.

ті чи інші розпорядження влади. Суттєво погіршилася якість паперу, друку, зникли матеріали публіцистичного характеру. Частина газет була заборонена російською адміністрацією ще у вересні 1914 року. Наприклад, редакція газети “Діло” припинила свою діяльність у Львові. Лише згодом було налагоджено випуск цього видання у Відні. У червні 1915 р. працівники редакції змогли повернутися до Львова, але повноцінне її видання розпочалося аж у 1923 році³⁷. Схожа ситуація була з іншими українськими, польськими, єврейськими часописами. Багато працівників були мобілізовані до австрійської армії чи стали біженцями. Найчастіше газети в містах Галичини підмінено інформаційними листками, бюлетенями, що розвішувалися на вулицях чи озвучувалися на площах.

Потерпали і видавництва. Так, видавництво “Галицька накладня” Якова Оренштайна із Коломиї було захоплене і сплюндроване російськими солдатами у вересні 1914 року. Його власник оцінював завдані збитки у понад 300 тис. рублів, але російська влада на численні його скарги на мародерів із числа 8-ї та 9-ї армій зреагувала по-особливому – Оренштайн був заарештований і з червня 1916 по грудень 1917 року перебував в Росії³⁸.

Проте відзначимо й зворотній процес. Багато галичан, опинившись в армії, починали писати свої щоденники, дописи для преси, активно залучалися до пропагандистських видань тощо. Найбільш відомі українські галицькі культурні діячі періоду Першої світової війни зосереджують свою діяльність навколо Пресової квартири Українських січових стрільців³⁹. Їхня діяльність була зорієнтована виключно на військових і поширилася на українське міське населення Галичини лише у міжвоєнний період. Що ж до польського та єврейського населення – то тут ситуація теж була схожою.

Одним із великих лих, що принесла Перша світова війна для міст Галичини, стали масові переміщення населення. Останні з них відбувалися у листопаді–грудні 1918 р., коли десятки, а то й сотні тисяч військовополонених перевозилися із колишньої Австро-Угорщини до Росії і навпаки. Це переміщення, на відміну від евакуацій, мобілізацій, бойових дій попередніх воєнних років, відбувалося в умовах революційної анархії, відсутності належного контролю та забезпечення переміщуваних осіб продовольством та товарами першої потреби. Колишні військовополонені проїжджали міста Галичини переважно залізницями, часто на дахах вагонів. Під час тривалих зупинок у Львові, Тернополі, Бродах, Станиславові вони розбігалися в усіх напрямках навколо вокзалів у пошуках їжі, часто скоювали злочини, нападали на перехожих, помешкання городян. Однак значно частіше вони були вкрай деморалізовані і ослаблені тривалим недоїданням і гинули від голоду і холоду на вулицях галицьких міст. Врятувати їх у галичан не було можливості. Лише в Станиславові таких загиблих було виявлено до 2 тисяч⁴⁰.

³⁷ Животко А. Історія української преси / [упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. Тимошик]. – Київ: Наша культура і наука, 1999. – С. 86.

³⁸ Вальо М. Оренштайн Яків / М. Вальо // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного довідника; [під ред. М. Романюка]. – Львів, 1999. – Вип. 6. – С. 256; Монолатій І. Видавць Яків Оренштайн і проблема міжнаціональних відносин у Галичині / І. Монолатій. – Коломия, 2003. – С. 27.

³⁹ Українські січові стрільці, 1914–1920. – С. 98–100.

⁴⁰ Станиславів у часи Західно-Української Народної Республіки... – С. 10.

Перша світова війна виявилася величезним випробуванням для населення міст Галичини. Вона продемонструвала вразливість національної, релігійної, гуманітарної, продовольчої політики Австро-Угорщини. Війна вказала на кризу в тогочасних імперій, відсутність у них ідеологій, які б задовольняли міське середовище. Перша світова війна спричинила величезні матеріальні і людські втрати у містах. Її наслідки – нестача житла, зростання чисельності дітей-сиріт, вулична злочинність, на тривалий час загальмували розвиток краю, перетворили Галичину на депресивний регіон, спричинили масову міграцію, насамперед єврейського, міського населення, проявилися під час польсько-української та польсько-більшовицької війн.

Николай Витенко. Повседневная жизнь городов Галичины во время Первой мировой войны

Рассмотрена повседневная жизнь и быт населения городов Галичины во время Первой мировой войны. Особое внимание уделено функционированию коммунального хозяйства, охране правопорядка, охране здоровья горожан, особенностям обеспечения жителей города продовольствием, одеждой, обувью, топливом, другими предметами первой необходимости. Анализируется политика воюющих армий по отношению к мирным жителям городов региона.

Ключевые слова: повседневная жизнь, Галичина, Первая мировая война, города Галичины, быт горожан.

Mykola Vitenko. Everyday life of cities in Galicia during World War I

The article examines everyday life of residents of Galicia during World War I. It focuses on issues such as functioning of municipal services, law enforcement, health care, food clothing, footwear, fuel and other basic necessities supplies as well as on policies of the warring armies and military administration toward civilian population.

Key words: everyday life, Galicia, World War I, cities of Galicia, life of civilians.